

Publieke waarden in het digitale domein onder druk

Jose van Dijck over digitale autonomie als ontwerppogave

Marco Derksen, laatste update 14 januari 2026

Gisteravond was ik aanwezig bij de vierde bijeenkomst van [Leren van Diversiteit & Innovatie](#) in The Playing Circle aan het Frederiksplein in Amsterdam, met dit keer een bijdrage van [José van Dijck](#), universiteitshoogleraar Media en Digitale Samenleving aan de Universiteit Utrecht. Van Dijck nam ons mee in een gedegen bijdrage over digitale publieke ruimte en digitale soevereiniteit in Europa. Erg relevante bijdrage gezien de groeiende afhankelijkheid van Europese publieke sectoren van een klein aantal grote technologiebedrijven en de vraag wat dit betekent voor publieke waarden, democratische controle en autonomie. Zij benaderde digitalisering nadrukkelijk niet als een technisch vraagstuk, maar als een maatschappelijke en bestuurlijke ontwerppogave.

Ter illustratie verwees Van Dijck naar het [interview met Janny Knol](#), politiechef van de Nederlandse politie, in de Volkskrant. Knol vergelijkt daarin de online wereld met een schoolplein zonder toezicht. Waar in de fysieke wereld een juf ingrijpt als kinderen elkaar slaan, ontbreekt online vrijwel elke vorm van directe normstelling en bescherming, waardoor misbruik ongezien kan doorgaan.

Van publieke naar private digitale ruimte

Van Dijck begon haar bijdrage met twee samenhangende trends:

- Ten eerste veranderen *publieke ruimtes*, zoals het schoolplein, de bibliotheek en het publieke debat, geleidelijk in *private digitale omgevingen*. Waar deze ruimtes vroeger onder publieke verantwoordelijkheid vielen, worden ze nu grotendeels

gefaciliteerd door commerciële platforms. Burgers en instellingen betalen daarbij niet met geld, maar met data en afhankelijkheid.

- Ten tweede worden *publieke waarden* in democratische samenlevingen steeds vaker geregisseerd door *geprivatiseerde digitale infrastructuren*. Waarden als privacy, autonomie, transparantie en gelijkheid zijn niet vanzelfsprekend ingebouwd in de logica van platformbedrijven. Hierdoor verschuift de zeggenschap over cruciale maatschappelijke functies van publieke instituties naar private partijen.

Centrale vragen

Vanuit deze trends formuleerde Van Dijck drie leidende vragen:

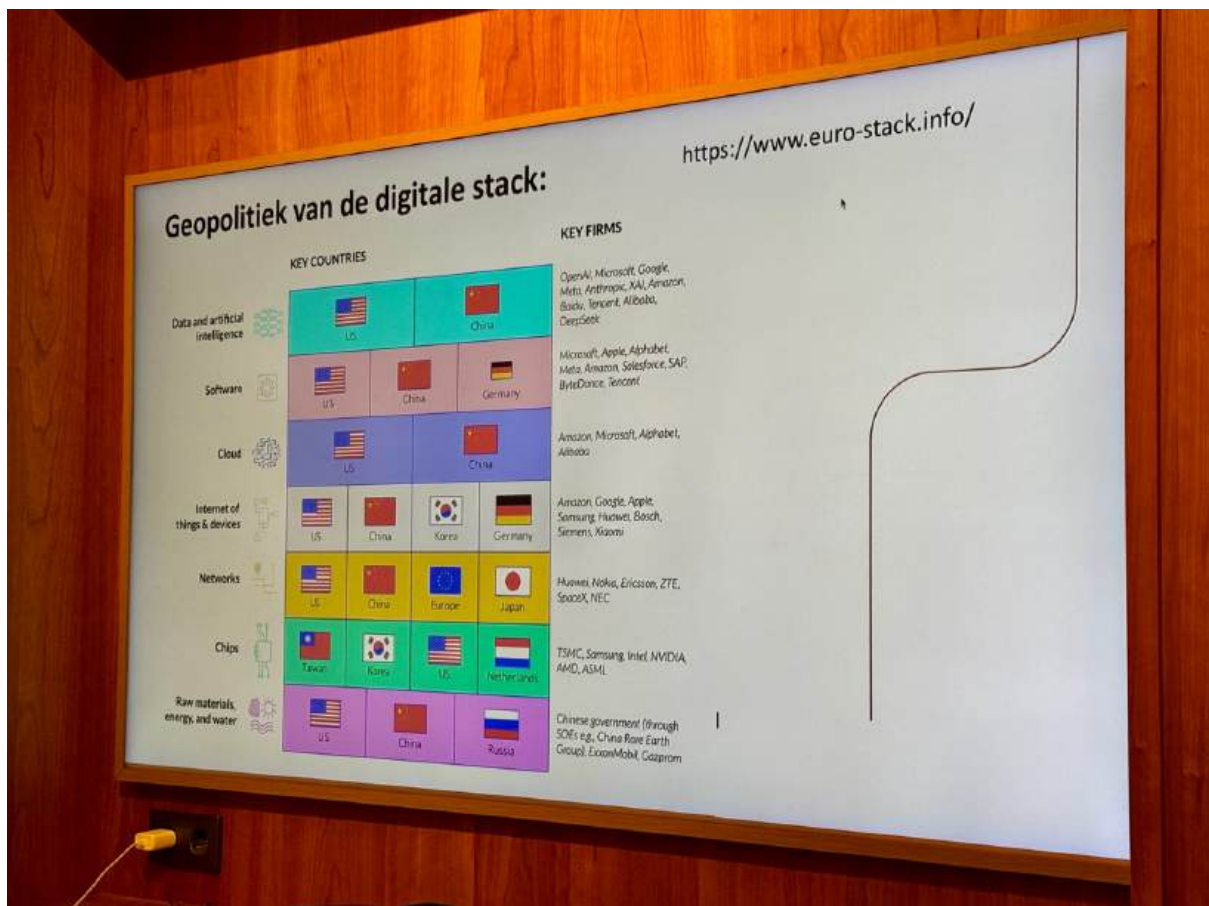
1. Welke impact hebben platformecosystemen, vaak aangeduid als big tech, op publieke sectoren zoals onderwijs, overheid en wetenschap?
2. Hoe onderhandelen we over publieke waarden in een digitale samenleving waarin infrastructuur grotendeels privaat eigendom is?
3. En hoe kunnen Europa en Nederland werken aan een gezonde, toekomstbestendige digitale infrastructuur?

Platformecosystemen en hun werking

Van Dijck liet zien hoe een klein aantal Amerikaanse en Chinese technologiebedrijven complete *digitale stacks* beheersen, van fysieke infrastructuur zoals datacenters en kabels tot platforms zoals cloud, identiteitsdiensten en appstores, en daarbovenop applicaties voor onderwijs, communicatie en administratie. Om dit inzichtelijk te maken gebruikte zij de metafoor van *lasagne* en *spaghetti*. De lasagne staat voor verschillende lagen van infrastructuur, platforms en toepassingen. De spaghetti verwijst naar de verticale integratie van bedrijven die door al die lagen heen lopen en zo lock-in creëren.

Een bruikbaar kader om dit goed te begrijpen, maar wat Van Dijck niet expliciet noemde, is het [zevenlagenmodel](#) uit [Atlas van de Digitale Wereld](#) van Haroon Sheikh. Dit model laat zien dat digitale macht niet op één plek zit, maar zich verticaal door de hele keten heen uitstrekt.

Voor publieke instellingen betekent dit dat zij vaak niet één losse dienst afnemen, maar een volledig geïntegreerd ecosysteem. In het onderwijs bijvoorbeeld zijn scholen en universiteiten diep verweven geraakt met Google- en Microsoft-omgevingen, inclusief identiteitsbeheer, data-analyse en inmiddels ook generatieve AI. Overstappen is technisch complex en financieel kostbaar, wat de afhankelijkheid verder vergroot.

Drie wake-up calls voor Europa

José van Dijck benoemde drie wake-up calls waardoor Europa stap voor stap wakker is geschud. De eerste was de *COVID-19-pandemie*. Van Dijck liet zien dat COVID-19 in korte tijd duidelijk maakte hoe diep Europese samenlevingen afhankelijk zijn van digitale technologieën die niet in publieke handen zijn. Tijdens lockdowns draaiden onderwijs, werk, zorg en bestuur vrijwel volledig op digitale infrastructuren van een klein aantal private platforms, met name cloud- en communicatiediensten van Amerikaanse bedrijven.

De tweede wake-up call was de *doorbraak van generatieve AI* in 2022 en 2023, met ChatGPT als kantelpunt. Van Dijck benadrukte dat deze ontwikkeling niet losstaat van bestaande platformmacht, maar die juist versterkt. Alleen partijen met enorme hoeveelheden data, rekenkracht en cloudinfrastructuur kunnen zulke modellen ontwikkelen en opschalen.

De derde wake-up call was de *terugkeer van Donald Trump* als president van de Verenigde Staten. Van Dijck gebruikte dit voorbeeld om te laten zien dat de verwevenheid van staatsmacht en marktmacht openlijk zichtbaar is geworden. Techbedrijven zijn geen neutrale marktspelers meer, maar geopolitieke actoren die zich expliciet verbinden aan politieke machtscentra.

Zij wees erop dat Europa met name door deze derde wake-up call bijzonder kwetsbaar is voor druk, chantage of uitsluiting, bijvoorbeeld via handelsmaatregelen, de dreiging van het afsluiten van diensten of het ondermijnen van Europese regelgeving. De aanwezigheid van techmiljardairs op het politieke toneel maakt volgens haar duidelijk dat digitale afhankelijkheid niet alleen een economisch risico is, maar ook een democratisch en rechtsstatelijk risico. Dit is het moment waarop Europa niet langer kan doen alsof digitale infrastructuur losstaat van geopolitiek.

Zorgen over macht, autonomie en innovatie

Van Dijck benoemde drie belangrijke zorgen:

De eerste is de *sterke machtsconcentratie bij big tech*, die zowel de politieke als economische soevereiniteit van Europese staten onder druk zet. In geopolitieke spanningen kan deze macht direct worden ingezet, bijvoorbeeld door het afsluiten van diensten of door druk uit te oefenen op regelgeving.

Een boek dat ik in dit kader kan [aanraden](#) is [Het uur van de wolven](#) van Giuliano da Empoli. Als politiek adviseur van Matteo Renzi en later van Emmanuel Macron bewoog Da Empoli zich jarenlang in de besloten wereld van premiers, lobbyisten en technologen. Hij zag van dichtbij hoe macht in de 21e eeuw veranderde: van iets wat werd bestuurd naar iets wat wordt aangestuurd door netwerken, data en beeldvorming. Vanuit die ervaring schreef hij *Het uur van de wolven*(2025), een politiek essay over de overgang van menselijke naar algoritmische macht.

De tweede zorg betreft de hardnekkige *mythe dat regulering innovatie zou belemmeren*. Het veelgehoorde beeld dat Amerika innoveert, China imiteert en Europa reguleert, doet volgens Van Dijck geen recht aan de werkelijkheid. Regulering kan juist richting geven aan innovatie, mits zij expliciet is gebaseerd op publieke waarden.

De derde zorg is dat de *afhankelijkheid van buitenlandse digitale platforms* de autonomie van publieke organisaties aantast. Universiteiten, gemeenten en andere instellingen verliezen niet alleen controle over data en infrastructuur, maar ook over kennis en strategische keuzes. Dit ondermijnt hun rol als bewakers van publieke waarden.

Hier ontstond een interessante discussie over het feit dat Nederland jaarlijks zeer grote bedragen uitgeeft aan Microsoftlicenties, terwijl die uitgaven onze afhankelijkheid structureel verdiepen. Juist omdat deze kosten verspreid en weinig zichtbaar zijn, blijven ze buiten het politieke debat, terwijl het in feite gaat om kerninfrastructuur van de publieke sector.

Ik heb op basis van openbare Microsoft-rapportages, marktaannames en omgekeerd terugrekenen geprobeerd een realistische schatting te maken van de uitgaven die Nederlandse organisaties jaarlijks rechtstreeks aan Microsoft betalen. Daarbij kom ik op een bedrag van ongeveer *drie tot vijf miljard euro per jaar*. Dit betreft uitsluitend directe uitgaven aan Microsoft, niet de bredere partner- en implementatiemarkt.

Het grootste deel bestaat uit licenties voor Microsoft 365. Uitgaande van circa 5,5 tot 6,5 miljoen betaalde gebruikers in Nederland en een gemiddelde opbrengst van dertig tot vijfenveertig euro per gebruiker per maand, komt de licentieomzet uit tussen twee en drieënhalf miljard euro per jaar. Hogere bedragen zijn aannemelijk bij een groeiend gebruik van E5-licenties, security-add-ons en Copilot, maar een marktbreed gemiddelde boven dit niveau is op dit moment nog niet dominant. Daarbovenop komen Azure-diensten en overige producten zoals Dynamics, Power Platform en server- en databaselicenties. Conservatief geschat voegen deze samen één tot anderhalf miljard euro per jaar toe.

Van Dijck verwees hier onder andere naar de [ontwikkelingen in Denemarken](#), waar het Deense ministerie van Digitalisering is begonnen Microsoft-producten uit te faseren en te vervangen door Linux en LibreOffice, met het expliciete doel meer digitale soevereiniteit te krijgen en kosten te verlagen. De grote gemeenten Kopenhagen en Aarhus hebben besloten hun afhankelijkheid van Microsoft sterk te verminderen en migreren naar opensourceoplossingen zoals Nextcloud en andere, veelal Europese alternatieven. Onderzoek in Denemarken laat zien dat de gemeentelijke uitgaven aan Microsoft-producten tussen 2018 en 2023 met ruim zeventig procent zijn gestegen, wat als belangrijke aanleiding geldt om naar alternatieven te zoeken.

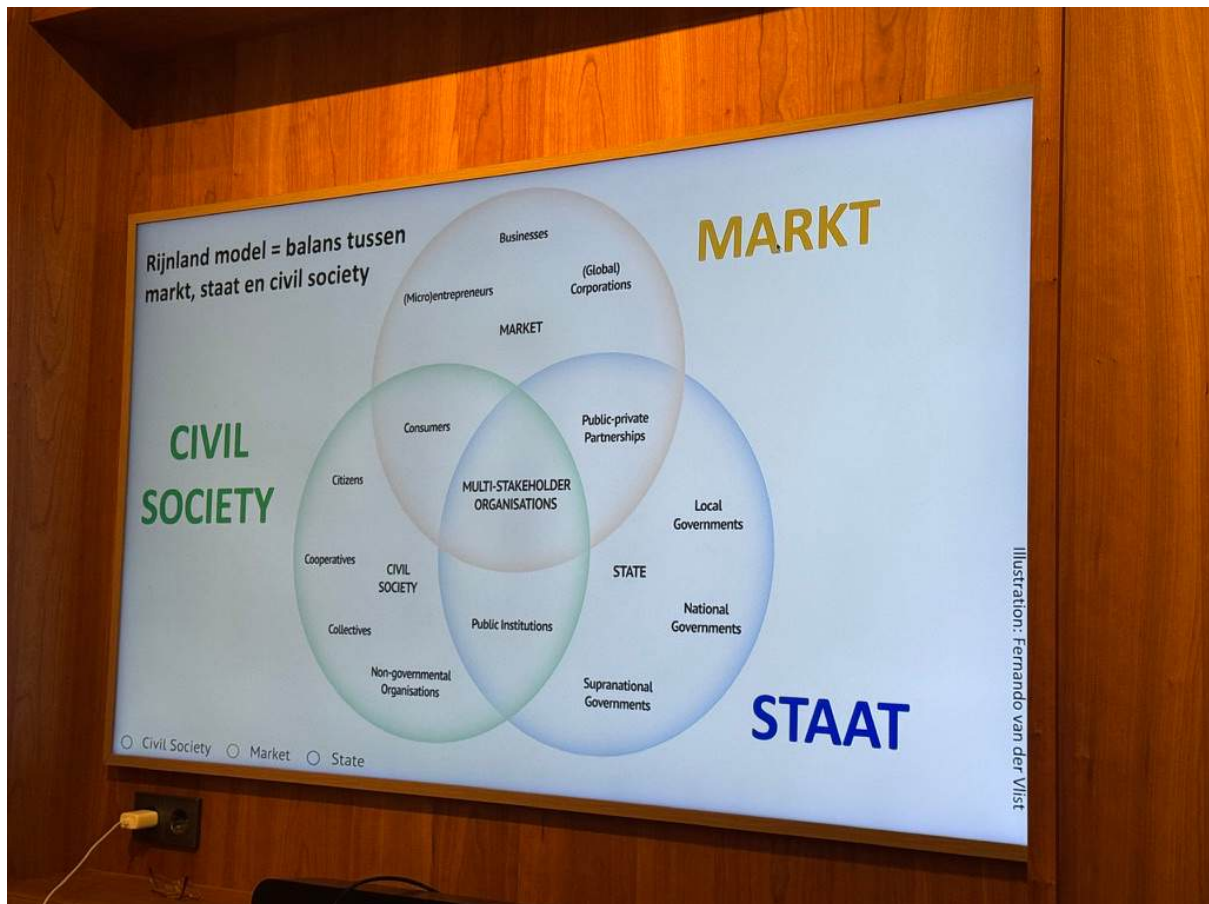
Interessant is dat je er ook op een heel andere manier naar kunt kijken. [Payal Arora laat in NRC](#) zien dat digitale soevereiniteit in het mondiale zuiden niet draait om geopolitieke macht, maar om praktisch handelingsvermogen. Technologie moet werken onder schaarse omstandigheden, ongeacht wie haar bouwt. Waar Europa vastzit in een defensief debat over afhankelijkheid van de VS en China, gebruikt het Zuiden AI pragmatisch om directe maatschappelijke problemen op te lossen.

Publieke waarden als ontwerpkader

Een belangrijk deel van de bijdrage ging over publieke waarden. Volgens Van Dijck is in de VS security in brede zin de dominante publieke waarde in het digitale domein. Europa vertrekt vanuit een heel ander normatief kader. Privacy is hier een fundamenteel grondrecht, verankerd in de rechtsstaat en expliciet vastgelegd in regelgeving zoals de AVG. Naast privacy en veiligheid kunnen we het hier ook hebben over transparantie, accuraatheid, gelijkheid, inclusiviteit, autonomie, democratische verantwoording en duurzaamheid. Deze waarden zouden niet alleen via wetgeving beschermd moeten worden, maar ook expliciet moeten worden ingebouwd in de architectuur van digitale systemen. Wie de technische infrastructuur ontwerpt, bepaalt immers in hoge mate welke waarden in de praktijk leidend zijn.

Van Dijck liet het Europese Rijnlandse model zien, waarin wordt gezocht naar de balans tussen markt, staat en civil society. In dit model heeft geen van deze domeinen vanzelfsprekend het primaat. Economische dynamiek, publieke sturing en maatschappelijke tegenkracht houden elkaar in evenwicht. Dat contrasteert met het Amerikaanse model, waarin de markt dominant is en publieke waarden vooral via marktwerking en private partijen worden georganiseerd, en met het Chinese model, waarin de staat een centrale, sturende rol speelt in zowel economie als technologie.

Van Dijck gebruikte dit schema om te laten zien dat Europa inzet op samenwerking, tegenmacht en publieke instituties. Juist dit Rijnlandse evenwicht kan richtinggevend zijn voor het vormgeven van digitale infrastructuur waarin publieke waarden niet worden overgelaten aan markt of staat alleen, maar gezamenlijk worden gedragen. De multistakeholderbenadering waarin het maatschappelijke middenveld een belangrijke rol speelt. De vraag is hoelang nog.

Wat kunnen we doen?

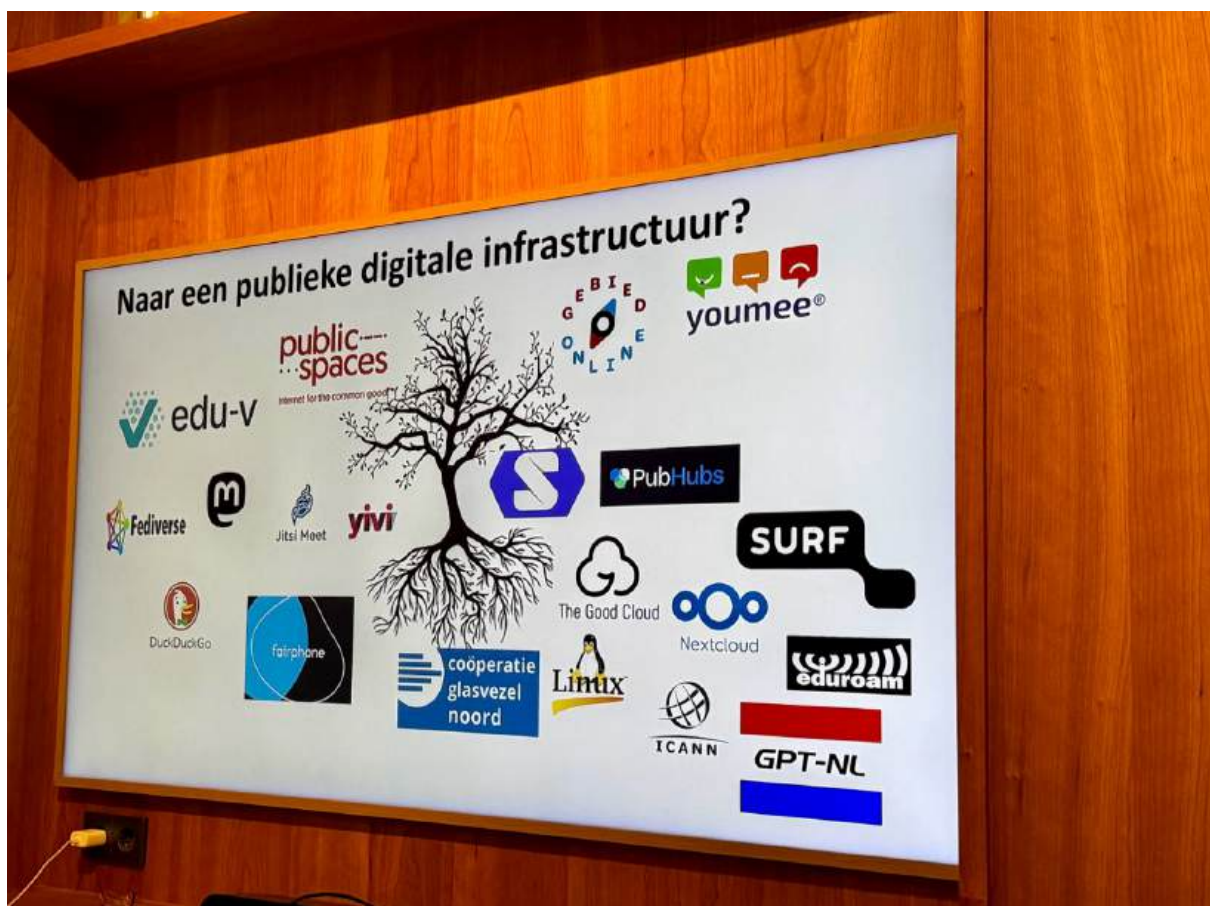
Hoewel het grootste deel van haar analyse kritisch was, sloot Van Dijck positief af. Volgens haar is digitale soevereiniteit geen oproep tot digitale autarkie, maar tot bewuste keuzes. Europa moet reguleren en innoveren op basis van publieke waarden. Dat betekent voorwaarden stellen aan investeringen, eisen formuleren voor open standaarden, interoperabiliteit en dataportabiliteit, en deze voorwaarden ook handhaven.

Zij verwees naar het idee van een [Europese Eurostack](#), een modulaire digitale architectuur met publieke randvoorwaarden waarin verschillende Europese alternatieven kunnen groeien zonder nieuwe afhankelijkheden te creëren. Nederland kan hieraan bijdragen door te investeren in publieke digitale infrastructuur, expertise binnen publieke organisaties te versterken en keuzevrijheid actief te stimuleren in plaats van monoculturen te accepteren.

Mariana Mazzucato verbindt dit idee aan een mission-gedreven benadering van digitale soevereiniteit, waarin publieke waarden richtinggevend zijn voor innovatie en infrastructuur. In [EuroStack – A European Alternative for Digital Sovereignty](#) benadrukt zij dat Europa voorbij incrementele regulering moet gaan en actief moet investeren in eigen publieke digitale infrastructuren, in symbiose met de markt. De Eurostack wordt gepresenteerd als een strategisch project, vergelijkbaar met de euro of de interne markt, dat technologische ontwikkeling expliciet koppelt aan democratische waarden, duurzaamheid en publieke zeggenschap.

Van Dijk concludeerde dat digitale infrastructuur een kernonderdeel is van de democratische rechtsstaat. Zonder actieve sturing dreigen publieke waarden structureel te worden uitgehold. Voor Europa betekent dit dat regulering en innovatie hand in hand moeten gaan, met publieke waarden als expliciet uitgangspunt voor investeringen en architectuurkeuzes. Voor Nederland ligt er een opdracht om digitale soevereiniteit te bevorderen door te investeren in publieke infrastructuur, kennis en samenwerking tussen sectoren.

Aan civil society, waaronder onderwijsinstellingen, culturele organisaties en maatschappelijke verbanden, gaf zij het advies om sterker samen te werken op sectoraal niveau. Door gezamenlijk alternatieven te ontwikkelen, experimenten te ondersteunen en druk uit te oefenen op beleidsontwikkeling kunnen zij hun onderhandelingspositie versterken. Alleen door collectief op te treden kan de digitale publieke ruimte weer daadwerkelijk publiek worden vormgegeven.

In de slotdiscussie werd zichtbaar dat het probleem niet een gebrek aan kennis of alternatieven is, maar vooral een kwestie van richting en regie. Aan de hand van concrete Europese en Nederlandse voorbeelden liet Van Dijck zien dat er al volop wordt gewerkt aan publieke en waarden-gedreven digitale infrastructuur. Initiatieven als SURF, edu-V, eduroam en PubHubs tonen aan dat publieke instellingen gezamenlijk digitale voorzieningen kunnen ontwikkelen die autonomie, privacy en interoperabiliteit centraal stellen. Vanuit de civil society werden voorbeelden genoemd als PublicSpaces, Nextcloud, Fediverse, Jitsi, Yivi en The Good Cloud, die laten zien dat open en publieke alternatieven technisch haalbaar zijn en in de praktijk worden gebruikt. Ook werd verwezen naar Nederlandse coöperatieve initiatieven zoals Glasvezel Noord en naar Europese governanceinstuties als ICANN, die laten zien dat publiek georganiseerde infrastructuur op schaal kan functioneren.

De conclusie van de discussie was eensgezind: de bouwstenen zijn er, de expertise is aanwezig en de voorbeelden bestaan al, maar zonder duidelijke politieke keuzes, consistente investeringen en samenhangende aansturing blijven deze initiatieven fragmentarisch. Wat nu nodig is, is een gezamenlijke koers waarin Europa en Nederland deze bestaande kracht bundelen en opschalen.

Zelf werd ik afgelopen week blij van het [artikel van Bernardo Kastrup](#). In *Europe's last hope in the AI race* betoogt deze filosoof en computerwetenschapper dat Europa zijn positie in de wereldwijde AI-ontwikkeling alleen duurzaam kan veiligstellen door ook te investeren in eigen AI-hardware. Kastrup stelt dat de dominante AI-hardware, met name gpu's die oorspronkelijk zijn ontworpen voor videogames, slecht aansluit bij de aard van AI-workloads en daardoor veel energie en geld verbruikt. Dit maakt grootschalige AI-toepassingen duur en op termijn moeilijk houdbaar. Europa ziet hij juist kansen hebben omdat het, ondanks een achterstand in de meest geavanceerde chipfabrieken, sterk is in precisie-engineering, chipontwerp, verpakkingstechnologie en industriële samenwerking. Door AI-chips vanaf de basis te ontwerpen voor specifieke AI-taken kan die ontwerpqualiteit volgens hem een deel van de productienadelen compenseren. Met gerichte investeringen en betere afstemming tussen landen en instituten acht Kastrup het mogelijk dat Europa binnen vijf tot tien jaar een zekere AI-autonomie kan opbouwen. In vergelijking met de Verenigde Staten en China zou Europa daarmee geen leidende wereldmacht worden, maar wel een speler die in kritieke domeinen niet structureel afhankelijk is van buitenlandse technologie.

Als we een beetje ons best doen, kunnen we in vijf tot tien jaar digitaal soeverein zijn. Laten we daarvoor gaan.

Bronnen

Van Dijck, J., Poell, T., & De Waal, M. (2016). *De platformsamenleving: Strijd om publieke waarden in een online wereld*. Amsterdam University Press.

Van Dijck, J. (2018). *The platform society: Public values in a connective world*. Oxford University Press.